

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЖИТТЄВОГО ШЛЯХУ ОСОБИСТОСТІ

У статті представлено результати теоретичного аналізу життєвого шляху особистості у психологічній літературі. Висвітлено основні підходи представників зарубіжних (психоаналіз, гештальт-психологія, гуманістична й екзистенційна психологія), вітчизняних (діяльнісний і особистісно-діяльнісний підходи), а також сучасних українських та російських вчених до вивчення феномена побудови особистістю власного життєвого шляху.

Ключові слова: життєвий шлях, особистість, смисл життя, життєві цілі, життєві плани, самовизначення, самоздійснення.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розбудови Української держави стрімкі соціально-економічні перетворення відображаються на рівні окремої людини. Стрімке зростання актуальності проблем національного самовизначення, самосвідомості, громадянської позиції сучасних українців зумовлює підвищення соціальної значущості свідомого й відповідального ставлення особистості до побудови власного життєвого шляху. Водночас в умовах соціально-політичної невизначеності, економічної кризи, невпевненості в перспективах власного майбутнього процес осмислення індивідуумом процесу власного існування, побудови життєвих цілей, планів та їх реалізації надзвичайно ускладнюється. Усе це обумовлює високу актуальність і соціальну значущість вивчення проблеми життєвого шляху особистості.

Тому *метою даної статті* є дослідження проблеми життєвого шляху особистості в різних напрямках психологічної науки.

Результати теоретичного дослідження. Різні аспекти проблеми життєвого шляху особистості, її самодетермінації висвітлюються у всіх основних підходах зарубіжної та вітчизняної психологічної науки. Так, у психоаналізі значна увага приділяється вивченню проблем життєтворчої активності особистості, обумовленості її життєвого шляху потребами, бажаннями й потягами (З. Фрейд [14]); пізнання власної самості як передумови успішності побудови унікальної стратегії життєвого шляху (К.-Г. Юнг [16]), співвідношення соціальних і особистісних детермінант життєвого шляху особистості та стильових особливостей життєвого шляху (А. Адлер [2], К.-Г. Юнг [16]).

У дослідженнях представників гештальт-психології й, особливо, гуманістичної психології проблема життєвого шляху людини розглядається в нерозривному взаємозв'язку з процесом її особистісного зростання, самоактуалізації (А. Маслоу [6], Ф. Перлз [8], К. Роджерс [9] та ін.). Дослідники підкреслювали, що в сучасному суспільстві в умовах навіювання соціально бажаних патернів поведінки і життя загалом особистість втрачає зв'язок з власною самістю і, як наслідок, процес побудови її життєвого шляху підмінюється наслідуванням соціальних стереотипів. Так, згідно з Ф. Перлзом, життєвий сценарій сучасної людини містить тенденції до саморуйнування, прагнення до досягнень, статусу тощо [8]. Успішність побудови особистістю життєвого шляху, за Ф. Перлзом, обумовлюється її здатністю концентрувати свою життєву енергію в теперішньому модусі часової транспективи, оскільки життя людини являє собою процес, а жити – означає підтримувати процес [8]. А. Маслоу [6], К. Роджерс [9] вказували на позитивну природу людини, важливість її самоприйняття й саморозуміння. Так, згідно з К. Роджерсом, побудова особистістю свого життєвого шляху включає осмислення нею власного "Я", свого буття та самотрансценденцію власної життєтворчої активності в соціум з метою оптимізації життя інших людей. Самопізнання особистості сприяє нівелюванню внутрішньоособистісних конфліктів, формуванню її інтегративної основи і, як наслідок, активізації позитивної просоціальної життєвої спрямованості. На думку К. Роджерса, саме самопізнання дає можливість особистості "... досягти поведінки, яка збалансовано відповідає реальності, призводить до збагачення власної особистості й особистості інших людей" [9, с. 176]. Згідно з А. Маслоу, основним механізмом особистісного зростання, побудови людиною свого буття є самоактуалізація. Одиницею життєвого шляху, на думку дослідника, є життєвий вибір. Життя являє собою систему життєвих виборів. Кожен здійснений життєвий вибір зумовлює активізацію особистісного зростання. За А. Маслоу, процес самоактуалізації, постановки й реалізації життєвих цілей і планів особистості є нескінченним: "Практично кожен з нас міг би домогтись у своєму житті більшого, ніж він досяг. У кожному з нас є нереалізовані або нерозкриті можливості" [6, с. 48].

У зарубіжній психології найбільша увага до вивчення життєвого шляху особистості приділяється в екзистенціалізмі. Засновники екзистенційної психології (С. Кьєркегор [5], К. Ясперс [17]) вказували на нерозривний взаємозв'язок успішності побудови індивідуумом свого життєвого шляху і його особистісного зростання, природної здатності особистості до екзистенції як засобу відкриття власної самості й конструювання свого буття у світі. Основним механізмом екзистенційного зростання особистості, згідно з поглядами дослідників, є особистісна свобода [5; 17]. Інший представник екзистенціалізму Р. Мей розглядав буття особистості як модель потенційних можливостей. Основним життєвим завданням особистості, на думку вченого, є усвідомлене й цілеспрямоване управління власним життям. Засобом вирішення головного життєвого завдання індивідуума є відкриття свого дійсного буття через осмислення власного "Я" шляхом глибинного самоаналізу [7]. У роботах В. Франкла значна увага приділяється дослідженню смислу життя особистості як основи побудови своєї біографії. Згідно з поглядами вченого, формування в людини чітких уявлень про смисл і цілі власного життя підвищує рівень її життєвої напруги і, таким чином, є джерелом життєтворчої енергії для реалізації смислу життя. На думку В. Франкла, смисл життя особистості є полівершинним, тому узгодження смисложиттєвих орієнтацій особистості в різних модусах життєдіяльності значною мірою обумовлюють успішність її життєвої самореалізації [13].

Здійснений аналіз літературних джерел дає можливість констатувати, що в роботах екзистенціалістів досліджуються різні аспекти життєвого шляху особистості: інтенції, що обумовлюють активізацію процесу творчого конструювання особистістю власного життя, роль рефлексії й особистісної свободи як механізмів побудови життєвого шляху особистості, феномен смисложиттєвого пошуку особистості, зокрема особливості осмислення нею власного буття як співбуття, у єдності з буттям інших людей та ін. Подальший розвиток положень екзистенційної психології з проблеми побудови життєвого шляху особистості представлено в дослідженнях представників діяльнісно-особистісного й особистісного підходів.

Основи дослідження життєвої спрямованості особистості в радянській психології закладено у роботах Л. С. Виготського [4] та М. Я. Басова [3]. Ці дослідники підкреслювали активну роль самої особистості у визначенні власних життєвих стратегій та формуванні життєвої спрямованості. Так, згідно з Л. С. Виготським, вибірковість психіки людини у процесах сприймання, осмислення й переробки різних біосоціальних стимулів зумовлює формування двох основних складових життєвої спрямованості: "на себе" і "на інших". Становлення цих двох напрямків життєвої спрямованості особистості відбувається в єдності. Л. С. Виготський зазначає: "Через інших ми стаємо самими собою... Особистість стає тим, ким вона є у собі, через те, що вона пред'являє іншим" [4, с. 196]. Згідно з М. Я. Басовим, особистість є активним творцем навколишнього світу. Життєтворча активність особистості, яка перетворює людину в суб'єкта власного життя, проявляється у "... проникненні в це середовище й оволодіння ним шляхом дійсного його пізнання" [3].

Подальший розвиток досліджень особистості людини як єдиного автора і творця життєвого шляху представлений у концепції суб'єкта С. Л. Рубінштейна. На думку вченого, суб'єкт – це "... особистість, яка будує, модифікує, вдосконалює життєві стосунки і таким чином детермінує індивідуальний життєвий шлях" [10, с. 67]. Здійснення особистістю глибинної рефлексії, становлення в неї суб'єктності зумовлює вихід її життя за межі безпосередніх зв'язків і дає можливість людині будувати своє життя "... на новій, свідомій основі. З появою рефлексії пов'язане філософське осмислення життя" [10, с. 366]. Згідно з поглядами дослідника, буття людини – це буття для інших, не для себе. Тому, як зазначив С. Л. Рубінштейн: "Смисл людського життя – бути джерелом світла і тепла для інших людей" [10, с. 187].

У роботах К. О. Абульханової-Славської представлено зміщення акцентів у вивченні особистісної спрямованості з соціального на особистісний аспект. На думку дослідниці, життєва спрямованість особистості поєднує не лише "життя для інших", але і "життя для себе". В основі продуктивного життєвого шляху особистості лежить гуманістична життєва спрямованість, людиноцентричні цінності тощо. Способи реалізації життєвих смислів, цінностей і цілей обумовлюються переважно специфікою "життя для себе", утвореннями особистісного світу людини [1]. Згідно з К. О. Абульхановою-Славською, саме здатність особистості гармонійно поєднувати "життя для інших" і "життя для себе" є основою продуктивного життєвого шляху. Виключно альтруїстичне служіння особистості інтересам соціуму є непродуктивним, оскільки в такому випадку "структура особистості поступово перебудовується, хоча часто людина цього і не помічає: вона робить все, що "потрібно", без врахування своїх бажань, а потім і самої себе. Тим самим її активність деформується, її воля й ініціативи зникають, індивідуальність стирається" [1, с. 21].

У подальших дослідженнях життєвого шляху людини (Т. М. Титаренко [12], В. Е. Чудновський [15] та ін.) представлено інтегративні концептуальні моделі життєвого шляху особистості в часовій транспективі і системі соціальних ставлень, формування особистісно-значущих ціннісно-смилових конструктів. Так, за В. Е. Чудновським, розгортання життєвого шляху особистості і становлення її життєвого світу відбувається у двох вимірах: "по горизонталі" і "по вертикалі". Згідно з автором,

осмислення й проектування людиною свого життєвого шляху – це "... результат не лише "горизонтальної" інтенції, яка поєднує три часи життя. Він включає в себе "смыслову вертикаль"... Здатність піднятися над безпосередністю повсякденного життя, подумки зайняти позицію поза нею і над нею. Осмислення життя – це поєднання двох шляхів, двох напрямків: і "горизонтального", і "висхідного", "вертикального" [15, с. 18].

Т. М. Титаренко підкреслила, що становлення життєвого світу особистості у процесі розгортання життєвого шляху являє собою не лише єдність життя людини в часових модусах її минулого, теперішнього й майбутнього. Життєвий світ особистості, окрім життєвого часу, включає і життєвий простір. Саме специфіка життєвого простору як системи найбільш значущих для людини міжособистісних стосунків визначає специфіку її життєвої самореалізації під впливом значущих інших, а також її власну самотрансценденцію у процес самореалізації інших людей [12]. Таким чином, згідно з поглядами дослідниці, життєвий світ особистості являє собою "... специфічне відношення між світом зовнішнім, практичним, емпіричним і світом внутрішнім, ціннісним, ідеальним..." [12, с. 173]. Т. М. Титаренко відзначила високу значущість узгодженості особистісної й соціальної складових життєвого світу людини як важливої умови її особистісного зростання й продуктивної побудови життєвого шляху [12].

На нерозривну єдність життєвого простору й часу в архітектоніці життєвого шляху особистості вказував і М. В. Савчин. Так, дослідник зазначає, що "час, який ти проживаєш, справа, яку робиш, людина, яку зустрічаєш зараз, – суть найважливіші у твоєму житті" [11, с. 61].

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Здійснений аналіз літературних джерел дозволяє дійти висновку, що проблема життєвого шляху особистості, його осмислення, конструювання й самоздійснення досліджувалась у всіх основних напрямках зарубіжної й вітчизняної психології. У роботах представників психоаналізу значна увага приділялась проблемам співвідношення підсвідомих і свідомих детермінант життєвого шляху особистості. У дослідженнях представників гештальт-психології й гуманістичної психології значну увагу приділено проблемам самоаналізу, самопізнання, осмислення індивідумом власної самості як передумов життєвої спрямованості, а також нерозривного взаємозв'язку побудови людиною життєвого шляху та її самоактуалізації. Складові життєвий пошук особистості, що є основою конструювання життєвого шляху й самоздійснення досліджено в екзистенційній психології. У роботах радянських, сучасних українських і російських психологів розкриваються різні аспекти побудови життєвого шляху, особливості життєвої спрямованості особистості, наголошується на активній ролі та відповідальності самого індивідуума як суб'єкта власного життя. Водночас здійснений аналіз літературних джерел не виявив у роботах учених комплексних досліджень проблеми життєвого шляху, які поєднували б аспекти смисложиттєвого пошуку, формування життєвих цілей, планів, конструювання життєвих стратегій особистості та її життєвого самоздійснення, самореалізації. Таким чином, узагальнення наявних досліджень з різних аспектів проблеми психології буття людини зумовлює необхідність вироблення єдиного концептуального підходу до вивчення феномена проектування життєвого шляху особистості та подальших досліджень цього феномена.

Використані джерела

1. Абульханова-Славская К. А. Стратегия жизни / К. А. Абульханова-Славская. – М. : Мысль, 1991. – 299 с.
2. Адлер А. Наука жить / А. Адлер. – Киев : Port-Royal, 1997, 288 с.
3. Басов М.Я. Избранные произведения / М. Я. Басов. – М. : Педагогика, 1975. – 432 с.
4. Выготский Л. С. Развитие высших психических функций / Л. С. Выготский. – М. : Изд-во АПН СССР, 1960. – 500 с.
5. Кьеркегор С. Заключительное ненаучное послесловие к "Философским крохам [пер. с англ.] / С. Кьеркегор. – СПб. : Академический проект, 2012. – 607 с.
6. Маслоу А. Дальние пределы человеческой психики / А. Маслоу. – СПб. : Евразия, 1999. – 432 с.
7. Мэй Р. Открытие Бытия / Р. Мэй. – М. : Институт Общегуманитарных Исследований, 2004. – 224 с.
8. Перлз Ф. Гештальт-семинары / Ф. Перлз; пер. с англ. – М. : Институт Общегуманитарных исследований, 2007. – 352 с.
9. Роджерс К. Взгляд на психотерапию. Становление человека / К. Роджерс. – М. : Издательская группа "Прогресс", "Универс", 1994. – 480 с.
10. Рубинштейн С. Л. Человек и мир / С. Л. Рубинштейн. – М. : Наука, 1997. – 190 с.
11. Савчин М. В. Онтологія та феноменологія духовної сфери особистості / М. В. Савчин // Психологія особистості. – 2013. – № 1. – С. 57-68.
12. Титаренко Т. М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності / Т. М. Титаренко. – К. : ДП Спеціалізоване видавництво "Либідь", 2003. – 376 с.

13. Франкл В. Человек в поисках смысла: Сборник [пер. с англ. и нем.] / Под ред. Л. Я. Гозмана и Д. А. Леонтьева. – М. : Прогресс, 1990. – 368 с.
14. Фрейд З. Психоанализ, религия, культура / З. Фрейд. – М. : Канон+, 2014. – 368 с.
15. Чудновский В. Э. Проблемы смысла и бессмыслицы жизни / В. Э. Чудновский // Психологические проблемы смысла жизни и акме. Материалы XIV симпозиума [под ред. Г. А. Вайзер, Н. В. Кисельниковой]. – М. : ПИ РАО, 2009. – С. 15-26.
16. Юнг К.-Г. Аналитическая психология / К.-Г. Юнг. – СПб. : МЦНК и Т "Кентавр", Институт Личности, ИЧП "Палантир", 1994. – 136 с.
17. Ясперс К. Введение в философию / К. Ясперс; пер. с нем. под ред. А. А. Михайлова. – Мн. : Профилен, 2000. – 192 с.

Грунова О.

THE THEORETICAL BASES OF LIFE WAY'S OF PERSONALITY RESEARCH

The problem of life way of personality is considered at the article. Different aspects of correlation of subconscious and conscious, social and psychological determinants of human way of living at works of analytical psychologists (A. Adler, Z. Freud, C-G. Jung) are represented. The problem of personality's life is indissolubly related to the phenomena of self-knowing and self-actualization at form psychology and humanistic psychology. The problem of an existential approaches of personal way of living designing's is considered in the article. The theoretical basics of the existential therapy at works of S. Kierkegaard, J.-P. Sartre, K. Jaspers are analysed. The phenomena of existential development of people as way of them social self-realization at releases of K. Jaspers is represented. V. Frankl researched the problem of life sense as an important determinant of activization of life energy of personality and life designing.

The results of modern researches of existential analysis practical aspects at work with different problems of personal way of living designing's are represented at assignment and personal psychology. Prerequisites of researches of the problems of building by personality it's way of living are represented at works of L. S. Vygotsky and M. J. Basov. An importance of own personality's activity at life-purpose search and self-realization is accentuated at conception of personality as a subject of its life and activity, elaborated by S. L. Rubinstein. Different aspects of human way of living are represented at works of modern psychologists (K. A. Abulhanova-Slavska, W. E. Chudnovsky, M. W. Savchin, T. M. Tytarenko etc.). But the analysis of psychological literature didn't educe complex researches of way's of living different components: sense of life, life purposes and plans, life self-realization etc. So, investigation of this psychical phenomena's needs futher elaboration.

Key words: *life way, personality, sense of life, life purposes, life plans, self-determination, self-actualization.*

Стаття надійшла до редакції 23.10.2014